

Henryk Misztal
Lublin

Silvio Ferrari, Ivan C. Ibán, *Diritto e religione in Europa occidentale*, Il Mulino, 1997, ss. 202.

Książka została opublikowana w serii: Saggi pod nr. 456, Wydawnictwa Il Mulino i zasługuje na uwagę profesjonalnych znawców prawa wyznaniowego. Autorzy są wykładowcami prawa wyznaniowego i podzielili całość pracy między sobą. Wstęp, rozdziały: I, III, V i VI napisał Silvio Ferrari, z Uniwersytetu Mediolańskiego, natomiast pozostałe Ivan C. Ibán z Madrytu. Wywody obu autorów zostały opatrzone wieloma odniesieniami do źródeł prawa, orzecznictwa w wielu krajach i literatury prawniczej obcojęzycznej zwłaszcza angielskiej. Pozycja jest bardzo ciekawa z punktu widzenia zasygnalizowania wielu problemów mających prawne, socjologiczne lub kulturalne powiązania z religią i wyznawanymi przekonaniami. Jest także ciekawa z punktu widzenia metodologicznego, gdyż ukazuje model uprawiania prawa wyznaniowego według metody porównawczej (na podstawie analizy ustawodawstwa różnych państw europejskich). Autorzy nie dają gotowych rozwiązań, ale stawiają problemy w całej ich ostrości, ukazują ich złożoność w świetle przytaczanych przykładowo rozstrzygnięć sądowych czy też uregulowań prawnych w poszczególnych krajach Europy Zachodniej.

Już we wstępie znajdujemy ciekawą refleksję na temat trzech nowych zjawisk, które zaistniały w Europie Zachodniej ostatnich lat XX wieku. Są to: zjawisko wojen religijnych na kontynencie (przykład Irlandii Północnej), przejawy nietolerancji w stosunku do przy-

byszów i wreszcie napływ sekt wnoszących do Europy wartości obce jej tradycji. Europa w ostatnich dwóch wiekach posiadająca kulturę będącą, zdaniem autorów, wynikiem spotkania prądów oświeceniowych i chrześcijaństwa stoi przed faktem napływu wraz z imigrantami modeli kulturowych pozaeuropejskich o mentalności zupełnie odmiennej i dalekiej od naszej. Rodzi to już dzisiaj wiele problemów nie tylko prawnych ale i socjologicznych, etycznych w samej Italii (w czasie pisania pracy nie były jeszcze one tak nabrzmiałe). Czy jest możliwa multikulturalna koegzystencja? Wiele się zmieniło w prawie wyznaniowym poszczególnych krajów europejskich w kierunku tolerancji, ale pozostaje jeszcze wiele praktycznych problemów stosowania wolności religijnej w życiu codziennym. Państwa Europy Zachodniej stoją przed wyborem jednej z trzech możliwości: 1. teoretycznie jest możliwe zablokowanie wielokulturowości Europy, jak to w teorii uczyniło prawo francuskie z 1905 r. (brak uznania jakiegokolwiek religii z pozostawieniem wolności jednostce), 2. można przyjąć ewentualność zupełnie przeciwną (na siłę dostosować jednostkę do praw cywilnych i politycznych we wspólnocie europejskiej), wreszcie 3 ewentualność, to próba rozwinięcia systemu wartości zachodnioeuropejskich łącznie z elementami nowymi. Wyboru drogi przyszłości Europy szukają autorzy poprzez refleksje nad: 1. wolnością religijną, 2. organizacjami wyrosłymi z aspiracji religijnych, 3. relacjami religii do małżeństwa i rodziny, 4. religii do szkoły i kultury, 5. religii do dóbr materialnych i sposobów utrzymania duchowieństwa oraz instytucji kościelnych, 6. religii do problemów zatrudnienia, 7. czy wreszcie obecności posług religijnych w wielu instytucjach publicznych. Jak widać z założeń autorów, praca jawi się jako niezwykle interesująca i aktualna. Z góry należy dodać, iż lektura pracy upoważnia do stwierdzenia, iż nie nosi ona charakteru monografii, ale studiów w kontekście religii traktowanej jako zjawiska kulturowego w Europie Zachodniej (s. 7-12).

Rozdział I (s. 13-41) poświęcony refleksji nad problemami wolności religijnej wprowadza w problematykę i zawiera wiele ciekawych pytań i problemów. Przede wszystkim zachodzi duża rozbieżność praw jednostki w zakresie wolności sumienia i praw tego

samego podmiotu do ujawniania swoich przekonań na forum publicznym (tu wiele przykładów dyskryminacyjnych przepisów aktów prawnych poszczególnych krajów w odniesieniu do poszczególnych religii czy wyznań). Brak równości (nie chodzi o egalitaryzm) ma miejsce nie tylko w niejednakowym subsydiowaniu wyznań, różnego rodzaju korzyściach, przywilejach aż do ograniczeń np. w prawie wyborczym. Problemy rodzi zagadnienie przynależności do określonego wyznania lub brak wyboru jakiejkolwiek religii. Problemy powstają przy próbie manifestacji swych przekonań religijnych i przy interpretacji granic wolności religijnej. Wreszcie znajdujemy tu wywody na temat zastosowania art. 9 i 14 Konwencji Europejskiej w odniesieniu do wolności religijnej jednostki i wspólnot religijnych. Autor nie pomija zagadnień dyskryminacji z pobudek religijnych mających miejsce w dzisiejszej Europie, wyraża pogląd, iż absolutna równość wyznań jest niemożliwa z uwagi na tradycje danego narodu, liczbę wyznawców, choć niekiedy prawo gwarantuje taką równość (art. 8 konstytucji włoskiej).

Problem kościołów i innych związków wyznaniowych posiadających różny status prawny w poszczególnych krajach europejskich to przedmiot rozważań w II rozdziale pracy (s. 43-71). Wizja Europy zjednoczonej blokiem wojskowym czy złożonej z kultur poszczególnych krajów nie byłaby pełna, gdyby się nie wzięło pod uwagę religii, jako zjawiska obecnego w życiu tejże Europy. Religia nie tylko stoi za całą historią Europy (s. 44), ale stanowi także dzisiaj w dużej mierze, o jej teraźniejszości a nawet przyszłości. Chodzi głównie o grupy religijne, wśród których naczelne miejsce ma "kościół". Poza tym prawo używa wyrażeń "wyznanie religijne", "kult", "stowarzyszenie religijne" czy "wierzenia religijne". Uproszczeniem byłoby sądzić, że pochodzące z czasów oświecenia przyznanie jedynie jednostkom wolności religijnej rozwiąże problem (s. 44). Prawo państw Europy Zachodniej zawiera wiele odniesień do religii i pojęć lub nawet przedmiotu kultu religijnego. Autor omawia prawa, a szczególnie problem równości poszczególnych grup religijnych. Zaczyna od międzynarodowej osobowości Stolicy Apostolskiej i dochodzi aż do hipotetycznych uprawnień grupy ateistycznej (s. 50-51). W szczególności na podstawie przepisów kon-

stytucyjnych poszczególnych państw analizuje sytuację prawną tzw. kościołów uprzywilejowanych, poprzez wyznania tendencyjnie zrównanych z kościołami uprzywilejowanymi, wyznania nie uprzywilejowane aż do innych grup religijnych często nieformalnych.

Niezmiernie interesujące studium na temat powiązania religii, małżeństwa i rodziny znajdujemy na s. 73-105. Autor nie rozwiązuje skomplikowanych problemów; rzuca jednak pewne światło na ich złożoność poprzez przytaczanie niektórych rozstrzygnięć sądów konstytucyjnych czy rodzinnych i opiekuńczych. Pewien „monopol” instytucji religijnych w odniesieniu do małżeństwa został przełamany już przez tezy Lutra o niesakramentalności małżeństwa, przez postanowienia władców absolutnych rezerwujących wyłącznie sobie stanowienie praw w odniesieniu do swoich poddanych i przez prądy oświeceniowe i liberalne. Pojawienie się nowych „modeli” małżeństwa i rodziny, stałych pozamałżeńskich związków i konflikty między wyznawcami różnych religii w rodzinie – to problemy współczesności. Autor z dużą kompetencją mówi o problemach unieważnienia małżeństwa, rozwodzie i separacji; dotyka też bardzo ciekawego problemu powierzenia dzieci na wychowanie i problemu adopcji. Niezwykle cenne i ciekawe są wywody na temat wolności religijnej małoletnich dzieci i praw rodzicielskich. Autor dotyka też skomplikowanego problemu wychowania małoletnich dzieci, gdy rodzice wyznają różne religie: co to jest „dobro dziecka”, jak rozumieć „stopień dojrzałości dziecka” (zob. art. 14 Konwencji praw dziecka); wreszcie rodzące się na nowo problemy poligamii i porzucenia współmałżonka.

Innym problemem poruszonym w pracy jest relacja religii, szkoły i kultury (s. 107-133). Religia była zawsze obecna w kulturze europejskiej (architektura, malarstwo, rzeźba, literatura, dziedzictwo muzealne i archiwalne) do tego stopnia, że bez niej obraz Europy byłby zniekształcony. Dzisiaj interesuje nas zjawisko zupełnie odwrotne: nie wpływ religii na kulturę, ale sposób, jakim religia posługuje się kulturą, aby uczynić obecnymi jej walory w społeczeństwie. Dotyczy to dwóch dziedzin: nauczania i środków masowego przekazu. W rozdziale tym znajdujemy ciekawe spostrzeżenia na temat prywatnych instytucji religijnych i nauczania religii, obecno-

ści religii w szkole i problemów związanych z subsydiowaniem religii nauczania, uniwersytetów i ich relacji z religią, obecności religii w środkach masowego przekazu. W odniesieniu do udziału treści religijnych w środkach masowego przekazu rysuje się obraz dużej nierówności różnych podmiotów na niekorzyść organizacji religijnych.

Finansowanie działalności związków wyznaniowych, uznanie ich przychodów jako *non profit*, źródeł i sposobów finansowania (ofiary wiernych, podatek kościelny, instytuty utrzymania kleru itp.), pomoc w restauracji zabytków kościelnych i dóbr kultury religijnej – to przedmiot rozważań zawartych w rozdziale V (s. 134-148). Analiza tych problemów prowadzi do ustalenia, że niejednokrotnie istnieją duże nierówności w rozwiązaniach prawnych poszczególnych państw Europy w tym przedmiocie. Widząc trzy różne możliwości rozwiązań: nie finansować, finansować określone wyznania, finansować na zasadzie równości, Autor preferuje to trzecie.

W przedmiocie relacji religii i prawa do pracy na pierwsze miejsce w dzisiejszym ustawodawstwie krajów europejskich wysuwa się problem ochrony przed dyskryminacją w zatrudnieniu z uwagi na przekonania religijne i problem ochrony praw pracowniczych poprzez brak zapisów w aktach personalnych pracownika o jego przekonaniach, o ewentualnych składkach czy podatku na związek wyznaniowy, prawo do organizacji religijnych np. dokszałcających, sanitarnych, pomocniczych itp. oraz organizacji religijnych dających pracę jak: szkoły, szpitale, domy wychowawcze, stacje telewizyjne czy radiowe itp. – to przedmiot rozważań w VI rozdziale (s. 149-166).

I wreszcie zagadnienie obecności religii w życiu publicznym kraju, w wojsku, zakładach karnych, szpitalach, szkołach oraz problemy uregulowań prawnych i praktyczne ich konsekwencje to zagadnienie kończące wywody omawianej pracy (Rozdział VII, s. 167-188).

Generalnie praca jest udaną próbą analizy wielu najbardziej aktualnych problemów relacji religii i prawa w Europie Zachodniej. Świeckość państwa, wzrost nietolerancji, rozprzestrzenianie się Islamu i nowych ruchów religijnych, to według autorów istotne

sprawy przyszłości Europy. Różne uregulowania prawne w poszczególnych krajach europejskich wynikające z historii stosunków państwowo – kościelnych posiadają jednak pewne stałe punkty odniesienia i stałe tendencje: większe poszanowanie wolności religijnej, obecność jednego lub kilku wyznań wiodących w każdym kraju, przewaga modelu współdziałania władz państwowych i religijnych, większy wpływ religii w życiu publicznym. Reasumując należy stwierdzić, że lektura tej pracy wydaje się konieczna dla każdego, kto w sposób kompetentny chce zabierać głos w poruszanej problematyce.